

HƏYAT İZTİRABLARI -

ömür yağışlarının yuya bilmədiyi izlər

Elti Rza XƏLƏDFLİ

(Əvvəli ötən sayalarımızda)

Görünür, həyatın ümumi nizamı var. Həmin nizama əsasən əsərin qohrəman fərd olaraq özü-özünə qəsd etmək isteyir, amma isteyinə nail ola bilmir. Çünkü onun düşüncəlerinin alt qatndakı həyət eşiq ümidişliyə qalib gelir; onu yuxuda özünün keçmiş sevgilisi ilə görürdü. Bu görüş artıq Zərifəyə güc bəxş edir. Ona elə bir təkan verir ki, Zərifə düşüydüyü qaranlığın içərisinə sızan işığın haradan gəldiyini dərk edir. Bu işiq İlyas ididir və yaşıçı çox maraqlı bir priyomdan istifadə edir; bəli, Zərifəni bər cıxlımlıdan qurtaran, əslində, sevgi hissələrinin yad-dasın alt qatndan qaytaran yuxudur. Dərin, psixoloji məhiyyət Zərifəyə həmin yuxuda İlyas göstərir. Bu sanki bizim xalq dəstənərimizdəki bəd-bəxtlik, kimsəsizlik içinde qovrulan qohrəmanın taleyini xatırladır. Buta verən haqq elçisi qohrəmanın gözünə görünürlər; onu sonuncu ümidişliyən girdən verdiyən bətə ilə xilas edir. Oxsar manzərədir, Zərifə də özünün sehvə ucbatından yalançı qurunura güvənərək itirdiyi sevgilisinin gözünə görünməsi ilə ümid işığı tapır. Və bu-nu etiraf etməkən çəkinmir: "Bütün bu illər ərzində birinci dəfə idi ki, yuxuma girdim. Elə bil hər şeyi ölçüb-biçmişdim. O gün, beynimdə intihar havasının əsidiyi o gecə mən tək buraxmadım. Gecəyəri sərsəm yuxudan ayıldım. Hər təraf qaranlıq idi, hər yer zülmətə bürünmüşdə, bircə mən qalımdı bər işq parıldayırdı. Bu işq həyət eşiq idi, sənin mənə verdiyin həyət eşiq! Bircə gecədə başqalaşmışdım, yuxuda mənə güc-qüvvət vermişdin sanki... Elə həmin gün bütün üzr-yimi bəsaldıtm, dünənə qədər heç vaxt deyə bilməzəcəvimi tam əmən olduğum şikərləri, heç bir çətinlik çəkmədən, birbaşa üzünə söyledim. Söylədim və bilsən, necə rahatlaşdım! Elə bəl yeni-dən doğuldum, bir kişi çivinlərinə ölümcül ehtiyacı olan və qaynar ehti-ras içində boğulan bir qadın olduğumu hiss etdim. Bütün bunları mənə sən ba-ğışladın, bu gücü də, qüvvəti də mənə san verdim". Əlbəttə, Zərifənin mono-loqu birbaşa deyil, cansıxılıq vera-bıləcək qədər uzunçuluq məhiyyəti daşır. O'arada öz monoloqundan dinlöyi-cisi olaraq qarışındaki təməşəçinən, il-lər öncəki sevgilisinin yönü - İlyasın varlığını hiss edir. Hərdən ona ya-

xınlaşır, başını çıymınə qoyur. İlyasın artıq nevazisi olmasa da, əli ilə onun elini tutur və bu vaxt Zərifə hissələrinin təsiri altında İlyasın elini çox istiliklə sixir. Bununla sənki demək isteyir ki, men bütün varlığımı səninəm, mənə sahib çix. Doğrudur, bunları ya-zıcı demir, amma biz əsərdə qəhrəmanın hissələrinin, həyecanlarının, emosiyalarının nəticəsi, hətta münasibətlərin təbii prosesi kimi qavrarıraq. Zərifə bə prosesi sözün həqiqi mənasında ağrı ilə keçirir. Onun somimiyəti-ne şübhə olə bilməz, ancaq təmənnəsinə də şübhə olə bilməz. Çünkü öz təmənnəsinə artıq açıq-əşkar bildirmək-dən də çəkinmir. Sən demə Zərifə üçün bə qədər həyat çirxpintilərinin hamisının sonu bir uşaqa bağlanmalı imiş. Əsil sevgi isə bütün hallarda sevginin müqabilində nəisə umməq-dan vaz keçir. Sevgi sonun nə ilə qur-taracığını heç vaxt bəri başdan həll etmir; o təaleyin iddir. Ancaq mənəvi olaraq bir-birinə ehtiyac duyan insanlar bir-birinə can atır və bu zaman sevgi bəxtiyarlığı yaranır. Sonra isə həyət hansı mükafatları verəcək, hansı həzzləri bəxş edəcək, bu həzzlər necə zövqənən qəriləcək, bəlkə daha betə iztirablər gələcək, ancaq təroflar bu hissələrin, bu gözənlətlərin hansının ta-lelərinə yazılağandan peşən olmur-lar. Bax budur böyük məhəbbətin insanı ucaltmağı, insanı daxilən böytü-məyi. Ona onun məqamlarında ya-shamaq impulsu verməyi. Zərifə özü-nün seçdiyi yolu ona bəxş olunan ən dərin iztirablarına dözməli idi. Hətta Osmanla ayrılsa belə bu ayrılığa insa-nı baxımdan töəssüf etməli idi. İnsa-fon Zərifə bir insan olaraq hələ ki, Osmanın iztirablarına sərqi olmaqdan qəməsəda o, artıq öz xoşbəxtliyinin axtarışına çıxıb.

Necə deyərlər, ox kamandaq qop-muşdur və hədəfən doğru uçaqmadadır; Zərifə qotiyen həyatdakı təmənnə-sindən el çəkmək niyyətində deyil. İlyasla yaşansonuz güzli sevgi macərasının davamını yaşamaq isteyir, hətta qeyd etdiyimiz kimi, təmənnəni də məlumdur: İlyasdan uşaq doğmaq. Monoloq isə davam edir: "İndi dünyada bircə arzum var: səndən bir usağım olsun. Kimin nə deyəcəyi, nə düşündəcəyi ma-ni qatiyyən maraqlandırırmır. Bir də ki bəzim sərrimiz olacaq - sənin və mənim. O da (Osmani nəzərdə tutur) bu-na razılığın verib, öz övladı kimi bö-yüdəcəyinə şübhəm yoxdur. Bilirsən, əslində, o, yaxşı insandır, çox yaxşı in-sandır, ancaq həyata bəla gətirib. Onu həyata bağlayan da bəzim evli olmağı-mızdır. Yoxsa, çıxdan ayrıldırmı. Çox düşündüm, hər şeyi götür-qoy etdim. İndi mən həyata bağlayan, mənə yaşa-maşa ruhlandırın bircə odur - səndən doğacagım o uşaq!" Monoloqun bu yeri o qədər həssasdır ki, oxucu(tama-saçı - monoloqu dinlöyi-cisi) birbaşa cavab vermək iqtidarında ola bilmir. Ona elə gəlir ki, sanki dünənən axırı-dir. Səssizdir, süük icindədir, dino bilmir. Tərəddüdləri açıq-əşkar görün-məkdir.

Bu yerdə bir qədər bəzi nüanslara aydınlıq görtürməliyik. Dərd insani kəskin şəkildə dəyişdirir. Dərd insani kamillaşdırda bilər, dərd insani cili-zlaşdırda bilər. Viktor Hügönen "Sə-filler" romanında yada salaq. Jan Valjan dəşdəyū girdəbdən xilas ola bilməzdə. Yə-

nı dərdini dərk etməsəydi. Tənhalığının, kimsəsizliyinin, qəbul edilməzli-yinin faciosini anlaşıqca daxilən böyür. Coxları elə bilir ki, Jan Baljan ke-sişin alicənəblili ilə qurtulduluq mə-qamdan dərs alır, ancaq əslində o öz faciosini dərk etmək dərdindən yüksəyə qalır. Və beləliklə, on alicənəblili təbiəti yüksək rütbəli şəxsiyyətə çevirilir. Amma həmin əsərinən qəhrəman Tenardye dərdin bəxş elədiyi acılar qarşısında azılı-əzılı mə-nə kiçilir, heçliyənən qərbiçilir. Bəlkə də, müqayisə yerinə düşmür. Zərifə hələ ki, heçliyənən qərbiçilir, amma o hor-halla təmənnəsinə ilə (uşaq istəyi ilə) göstərir ki, dərd onu ali məqamə qal-dırıbilməyib. O, hələ ki, real həyat istəkləri müstəvindən çirpinməqdadır. Amma İlyas... bu barədə bir qədər

bir insan olaraq İlyasın həyat həqiqi-tənəccüsənətə borclu olmadığı qənaətini onun monoloqu ilə üzə çıxarıb.

Axi biz dedik ki, monoloq sohne-üçündür, təməşçi üçündür, dinyoyıcı üçündür. Heç olmasa Zərifənin bir dinlöyi-cisi vardi, amma İlyasın yeganə dinlöyi-cisi özüdür və İlyasın daxili monoloqu mənətiqinə görə sanki təkzib olunmaz gücdə olan Zərifənin monoloqu cavabdır, özü də təkzibəcidi cavabdır: "Evə gəldim, fikir məni gö-türdü. Zərifənin bu halında, psixoloji sarsıntılar keçirdiyi bir vəziyyətdə qeyri-müqayisənən hissələr içində qovrulan zərif bir vərligdən istifadə etmək, ürəyimdə heç bir şey hiss etmədiyim bir qadının çarazisə hissələriyle oynam-aq nə qədər qəbulediləndir, nə qədər insanıdır? Birinə yaxşılıq edərək (bu-nun yaxşılıq olduğunu özü də suallar-la doludur), digar birinin - hələ dün-yaya gəlməmiş məsim bir köprənin hə-yatı ilə oynamaya sənə kim haqq verir? Yaranan bu suallardan az qav-lırdı ki, beynim partlasın. İndi içindəki "mən" bir-biri ilə vuruşur. Biri təkklik burulğanında böyükşur, qarşısızlıyindən nə istədiyinən sərqi-nə belə vərməyən, nə vaxtlarla, yoldunda hər şeyi hazır olduğum, indi məndən yalvararaq hümmət əman bir qadına nail olmağə bu qədər yaxın olan və sanki, bu imkani buraxmaq istəməyən bir fırṣatı digəri isə, yeni ailə qur-mağ planlaşdırın, sevgi, məhəbbətən ən ülvə hissələr kimi baxan, keçmişə eh-tiram, bu gənə inam, galəzəvə ümidişən yaşıyan alicənab, gənc bir oğlan! Bu fikirlər içində çirpinaraq doğru qarar vermek nə qədər də çətindir! Fürsətçilik qalib galmakda idir. Birdən içindən gələn bir səs, bir qüvvə sanki mən yu-xudan avılışmaq üçün var gücü ilə sil-kəldə: sən bu qədərmi alçalmışan, sən bu qədərmi vicidənmişit, sən bu qədərmi masuliyətsizsin! Mənə elə gəldi ki, ətrafdən hər şey: evimiz, ağac-lar, çəpərimizin dibindən axan boz-bu-lanıq arx, tut ağacına qonmuş quşlar-bələ, öz qəmli nəğmələriylə, mənə qarş-ı qalxmışdı. - Yox, yox, man bunu bacarmaram. Qoy mənə qorxaq desin, is-tayırsın, lap nifrat etsin, ancaq mən, ani bir həzz xətrinə, ömürlük peşən ola biləcəyim bir sahə və yol verməməliyəm". Bu monoloq biza Zərifənin ca-vabsız suallarının hamisini kifayət qədər cavab verəcək gücdəndən. Biziñ bundan sonra Zərifəyə nə qədər rəh-mimiz golə də, özümüzə, isteklərimizə dayan deyirik və İlyasın mənətiqin ilə razılaşmali oluruz. Çünkü İlyasın mən-ətiqinə həqiqətən də mənəvi dəyərlərə söykənir; tosadüfi deyil ki, İlyasın Zərifədən ayrılığından sonra Zərifə romantik və qeyri-real həyat dəsün-cələrindən geriye çökülür, on aži insani haqqı olaraq Osmandan boşanma-qıdılır və ondan ayrılr.

Hətta bir il sonra onur bir oğlu da olur, adını İlyas qoyur. Əlbəttə, bunlar İlyasın sonradan Zərifə haqqında eşitidikləri və ona çatan məlumatlar əsasında olan doğrulqlardır. Və İlyas artıq bu hadisələrdən çox konnardadır. Görünür, İlyas kimi insanların bütün sarsıntınlara baxmayaqaraq həyat iztirab-larına döyüm üçün onların onash, özüllü, bünövrədən gələn xarakterinən gücü həllədici rol oynayır.

(Davamı 13-cü səhifədə)

HƏYAT İZTİRABLARI -

ömür yağışlarının yuya bilmədiyi izlər

(Əvvəli 9-cu səhitfədə)

İnsanı təbiötin bir hissəsi kimi qavrayırıqsa, onda hayatdakı deyimlərin təbiətə bağlılığını da inkar edə bilmərik. Demək, iqlimin, relyefin... insan təbiötinə təsiri var. Ancaq insanların xarakteri onu əhatə edən mühitə münasibətdə formalaşır. Doğmalar, dostlar müyyən mənənədə etnosun təbiətindən baş verən dəyişikliklər, siyasi kataklizmlər, müharibeler insan təbiətinə ciddi təsir edir. Ya onu aşındırır, ya da onun xarakterini sərtləşdirir, möqsədino, məramına doğru hərəkətinə inam boxş edir. Demək, xarakterlərin sınaqlara məruz qalması təbii həyat hadisəsidir. Əgər insan qarşısına çıxan sınaqları (mənənləri), uğurla keçə bilirsə, biz onu bütfə insan kimi tanırıv və onu təqddirlə xarakterize edirik. Belə insan şübhəsiz yadداşda yaşaya bilmək güclü kəsb edir. İsanın "Yol həkayəti" əsərinin qəhrəmanları da həyat sınaqlarına məruz qalmaqdə istisna təşkil etmir.

Doğrudur, həyat hemişə, hər kəsin isteyin görə xəxəvəli deyil,

Ağıl və bəxt anlayışları şör zamanı ayri-ayrı mahiyyət kəsb etsə də, tamam fərqli mənalarda başa düşülən də, əslində bir-birindən ayri deyil və biri digorini təmamiləyir. İlk baxışdan biz Zərifinən başına golən hadisələri onun bəxtinin ayağına yaza bilərik. Yəni bəxti gotirmayıb, bəxti olsayıd, Osman onun isteyince həyat yoldaş oları. Tale üzüñ gülşəydi, Osmanla nügahından dünyaya gəlməş övladının nazi ilə oynayar, bəlkə heç xoşbəxtlik, yaxud bədbəxtlik haqqında da düşünməyə vaxtı qalmazdı. Amma bir qədər dərinən vərsaq, çox asanlıqla bu qənaatları də deyə bilərik: özüne həyat yoldaşı seçərkən harada, hansı sohvleri buraxıb, ağlının işığında o nişanlı olduğu dövürdə Osmanı dəqiq müşahidə eə bilibmi? Axi ola bilməzdi ki, heç olmasa Osmanın cisməni harmoniyasını görə bilməsin. Yaxud, öz sevgilisi İlyasın qərarını bilmədən, buna əhəmiyyət verməndən necə ondan asanlıqla ayrılmış olardı, bunları da bəxtin ayağına yazmaq olarmı? Demək, bəxt o insanları daha üstün mortebəyə yönəldir ki, həmin üstün mərhələyə gedən yolu ağıl işiqləndirir. Gərək o işin göstərdiyi yolu vaxtında görə biləsən.

Zərifə ilə bağlı biz bir çox müqayisələr aparçışaq. Ancaq əsərin (obrazın) enerjisi dəha dərin məqamlara nəzər salmaq üçün kifayət qədər təsirlidir. Teodor Drayzerin "Cenni Herhardt" romanının qəhrəmanı Cenninin xoşbəxtlik axtarışlarını yada salaq. Bu axtarışlar onu son dərəcədə necə miskin bir vəziyyətə salır. Doğrudur, o gəndər, birinci mərhələdən mənəvi kirriteriyaları ayaqlayaraq keçir. Artıq bundan sonra Cenni əsərin əvvəlindəki Cenni deyil. Zərifə məhz Cenninin həyatının ikinci mərhələsinə can atan psixoloji durumun tomsılıcısıdır. Yaxud, Lev Tolstoyun "Anna Karenina" əsərini yada salaq. O, zadəgondır, maddi olaraq hərşəylə təmin olunmuş ailənin xanimidir. Ancaq mənəvi teləbat kimi özünün varlığında bir acliq hissə edir. Bu acliğin yerini doldurmaq üçün qoca, gücdən düşmüşərindən forqlı olaraq gənc Vronskini özüne cəzb edir. Vronskinin ağışunda özünü çox momnun duyur. Necə ki, zərifə azqalla öz ərinin və mühitin gözü qarşısında özünü İlyasın qucağına atmaq istəyirdi. Və o bunun üçün heçbir mənəvi ölüçün yada salmaq fikrində deyildi. Anna düdüyü psixoloji durumdan çıxa bilmir, vurnuxur, nəhayət, oğlunu və qoca ərini taleyin

ümidine buraxaraq intihar edir. Hətta onun analıq hissi də dünyanın maddi tələbatı sırasında olan ər hozzinin istoyino qalib gələ bilmir. Və beləliklə Anna bu, ikitərəflə mənəvi-psixoloji hücumların arasından yeganə çıxış yoluñ intihar etməkdə gürür. Zərifə də təqribən belə bir ikitərəflə psixoloji odun, alovun arasındadır. Bir tərəfdən Osmanlı münasibətlərini həll etməkdə çətinlik çəkir, digər tərəfdən düşdürüvə vəziyyətdən qurtulmaq üçün çıxış yoluñ İlyasa qovuşmağa gürür. Hətta intihar məqamları da istisna deyil, beləliklə, o İlyasi tapır, niyyətlərini açır, ancaq İlyasin münasibəti onun istoyincə olmadığından əgər belə demək mümkünsə, öz sərhədlərinə çəkilməli olur.

Zərifə adının özüne də diqqət etmək lazımdır. Yəzici bəzən bəzək də, bəzən də intuisiya ilə ad seçimində həm də az qala obrazın taleyini həll edir. Zərifə sözü, zərif sözdündən, ince, həssas, bolqə də bir qədər də, zəif monalarına gəlir. Zərif gülər kəskin təbiət saxtalarına dözüm göstərə bilər. Soyuq, sazaq belə çiçəklərə, təbiətə aldanaraq, vaxtından əvvəl açılmış çiçəkləri asanlıqla üzür. Bunu zərifin taleyinə şör kimi də başa düşmək olar və ad özünü doğrudur.

Bələ bir ad yanaşması ilə İlyas haqqında da bir neçə kəlmə demək mümkündür. İlyas mifdəngəlmə addır, əfsanəvi pəyğəmbər adıdır. Dara düşənləri, çıxılmazlıqla olanları etmək missiyası daşıyır. Mifoloji düşüncəyə görə İlyas göylərə çəkilib və o yer üzündəki ona tapınacağı olan insanları görür və onlara köməyin osırğomır, bu əsərdə İlyasin xilaskarlıq missiyası bir qədər dumana bürünmüs olsa da, açıq-aşkar duylur. O, Zərifinən istoyino axıra qədər təbə olmasa da, əslində Zərifinən çarçısızlıq durumundan xilas edir. Bir növ ona mənəvi güclərdir. Və Zərifə ondan aldığı enerjinin sayəsində psixoloji girdabdan çıxır.

İlyas əsərin sonunda sözün həqiqi mənasında idealizə olunacaq bir gücdə görünür. Hətta onun səfərin əvvəlində müşahidə etdiyimiz yüngütəbiyyətliliyi, içkiyə alüdəciliyi gözümüzün öündən silinib gedir. Biz bu adamın keçmişinin hansı loyagət üzərində bərqrar olduğunu açıq-aşkar duyur və sanki yaxşı tanıdığımızınsan kimi onu yaddımıza yarızırıv.

Bu əsərdə müəmmələr çoxdur, sual doğuran məqamlar çoxdur. Kimin harda, necə ola biləcəyini sual altında qoyan nüanslar çoxdur. Ancaq əsərin insanların təbiətinə təsir edə biləcək gücdə görünən, digər məqamlardan xüsusilə forqlonan bir məqamı da var. Buda müəllifin əsərin sonunda işlətdiyi düşüncə əks-sədəsidir: "Uzun müddət gözümə yuxu getmədi. Beynində hey bir sual dolasırdı: "Görsən, İlyasin yerində mən olsaydım necə hərəkət edərdim?". Hər kəsin özüne verəcəyi bir sual. Özü də elə bir sual ki, zaman-zaman yaddaşdan silinə bilməyəcək gücdədir. Hətta hər hansı bir oxucu üçün (olbotta, düşünen bilən oxucu üçün) unudulmayacaq sualdır.

Bəzən deyirik, filan əsərin ideyası nedir? Əlbəttə, ideya yazıcının demək istədiyi fikirdir, oxucuya aşılamaq istədiyi düşüncədir.

Səyahətçinin düşüncəsi olaraq ortaya çıxan sual bu əsərin ideyasını bütün çılpaqlığı ilə göstərə bilir. Və hər kəsi öz ixitiyati buraxır. Get gücünü özün yoxla.

İsaxan İsaçanının "Yol həkayəti" gümüşün real həyat mənzərələrindən büründür...